הטבע והלשון: חידושים ועדכונים בשמות צמחי ישראל במאה הקודמת

אורי רוזנברג agron@netvision.net.il

———————————

תקציר: סקירה היסטורית קצרה על חידוש והתקנת השמות העבריים לצמחי ארץ ישראל במאה וחמישים השנים האחרונות, וציטוט ממאמר בנושא זה משנת 1912, מאת ישראל ריכרט, אבי הפיטופתולוגיה בישראל וחתן פרס ישראל.

==========

בשנת 1912 התפרסמה בכתב העת "**הפועל הצעיר**" רשימה מאת ישראל רֵיכֶרט, בשם: **"הטבע והלשון"** בה הוא מעלה את סוגיית עניותה של השפה העברית בשמות צמחים באותה עת, ומציע כמה דרכים למתן שמות עבריים לצמחי ארץ-ישראל. פרופ' ישראל ריכרט (1891 – 1975), חתן פרס ישראל לחקלאות 1955, היה ממניחי היסודות לחקר הפיטופתולוגיה (מחלות צמחים) בישראל.

פרופ' ישראל רייכרט

בטרם אצטט כמה קטעים מרשימה מעניינת זו, ועל מנת להבין באיזה הקשר היא נכתבה, אקדים ואסקור בקצרה את ההיסטוריה של חידוש השמות העבריים של צמחי ארץ ישראל. בתנ"ך נזכרים כמאה שמות של צמחי תרבות ובר. רק כמחצית מצמחים אלו זוהו באופן

וודאי. לדוגמה – עד היום ניטש וויכוח בין הבוטנאים על זיהויים המדויק של החבצלת והשושנה משיר השירים. המשנה והגמרא, העשירים בפרשנות על צמחי המקרא, עוסקים בעיקר בגידולי תרבות ורק מעט בצמחי בר. צמחי ארץ ישראל נזכרים במקורות היהודיים בהקשר של קיום פולחן ומצוות דתיות, או כדימויים ומטאפורות, ללא תיאור בוטני מדויק ולכן קשה זיהויים. בתקופת ההשכלה ותחייתה של השפה העברית, בשלהי המאה התשע-עשרה, בד בבד עם התפתחות מדעי הבוטניקה והסיסטמטיקה באירופה, החלו סופרים, משוררים וחוקרים יהודים לחדש את שמותיהם העבריים של הצמחים ולהעניק שמות עבריים לצמחים הרבים שאינם נזכרים במקורות. נזכיר בהקשר זה את הסופר שלום יעקב אברמוביץ, הידוע בשמו הספרותי **מנדלי מוכר ספרים** (1835 – 1917), אשר פרסם בין השנים 1862 עד 1872 את הספר **תולדות הטבע** בשלושה כרכים, בו חידש שמות עבריים רבים לצמחים ובעלי חיים, שמות הנהוגים עד היום בשפתנו. גם ביאליק וטשרניחובסקי תרמו לכך בשיריהם. **עמנואל לב** (1854 – 1944) רב, בוטנאי ובלשן מהונגריה הקדיש עשרות שנים בניסיון לזהות את כל הצמחים הנזכרים במקורות היהודיים. את מחקרו המונומנטאלי פרסם בארבעה כרכים של הספר **צמחי היהודים** שיצא לאור בגרמנית בשנות העשרים והשלושים של המאה הקודמת. ממשיכי דרכו של עמנואל לב הם הבוטנאים חנה **ואפרים הראובני** ובנם **נגה הראובני**, מקים פארק נאות קדומים והחוקרים בני זמננו **יהודה פליקס** ו**זהר עמר**, מחבר הספר **צמחי המקרא**.

עם הגיעם ארצה בעלייה הראשונה ובעלייה השנייה, החלו מורים לטבע ובוטנאים לתור את הארץ, להגדיר את צמחיה ולהעניק להם שמות עבריים. כל מורה וחוקר נתן שמות כאוות נפשו ולשיטתו. היו שהסתמכו על השמות הערביים והיו שתרגמו לעברית את השמות המדעיים. ניסיון ראשון למסד באופן רשמי את השמות העבריים של צמחי ארץ ישראל נעשה על-ידי **ועד הלשון העברית** אשר בשנת 1913 פרסם את "שמות הצמחים המצויים בארץ". ועד הלשון התבסס על עבודתו של עמנואל לב ועל רשימות צמחים שפרסם **אליהו ספיר**, מחנך ומנהל בבנק אפ"ק. (ספיר הספיק לתרגם 270 צמחים לעברית בטרם נפטר בגיל צעיר. עבודתו פורסמה ע"י דינסמור). פרסום נוסף של ועד הלשון – **ילקוט הצמחים** – יצא לאור ב-1928 ובשנת 1946 פורסמה על ידם **רשימת המשפחות והסוגים**. **אהרן אהרנסון** תרם רבות לחידוש שמות עבריים לצמחי א"י ואף התעמת עם החלטות ועד הלשון. הרצאה מרתקת שהיה אמור לשאת בפני חברי הועד בשנת 1914 על שמות המוניים (עממיים) לצמחים **מופיעה באתר האקדמיה.**

ממשיכתה של ועד הלשון היא **האקדמיה ללשון העברית**. הוועדה לשמות צמחי ארץ ישראל שליד האקדמיה ללשון עברית היא האחראית על פי חוק למתן השמות העבריים

לצמחים. היא מוגדרת כ"ועדת מינוח" מקצועית. את רעיון הועדות המקצועיות הגה ופיתח חיים נחמן ביאליק, נשיא ועד הלשון בשנים 1924 – 1934. אפשר לראות את הרשימה המלאה שפרסמה הוועדה בתאריך 25 למאי 2000 ברשומות ילקוט הפרסומים הממשלתי.
עריכתה של האנציקלופדיה "**החי והצומח של ארץ ישראל**" הציבה בפני וועדת השמות שאלות ואתגרים רבים לשם השלמת רשימת השמות העבריים החסרים.לאור כל זאת, נחזור כעת לרשימתו של ישראל ריכרט משנת 1912 לכמה ציטוטים. ריכרט כותב על הטבע בלשון נקבה.הציטוט כלשונו, בכתב חסר. בסוגריים מרובעים – הערות שלי.

שנה חמשית

№ 17

הפועל הצעיר

כלי מבטאה
של הסתדרות הפועלים העברים בא"י "הפועל הצעיר"
יוצא פעמים בחדש ע"י הועד המרכזי

תנאי מכירתו (מחירו) ומקבלת מודעות—מקומו של "הפועל הצעיר" ומחלוקתו בכל עניני העבודה.
(הפרוגרמה של "הפועל הצעיר").

תנאי ההתישבה לשנה: בארץ-ישראל וביתר מדינות עותומנית 6 פרנק
בחו"ל 8 פרנק או 3 רויב ולפי ערך חוץ לחצי שנה.
לפחות מחצי שנה—אין התחיבות מתקבלת. * תו הפוסחה אינו מתקבלים.
חצי השנה חוא מתשרי עד ניסן וניסן עד תשרי.

מחיר המודעות: עמוד שלם 30 פר'; חצי עמוד—15; רבע עמוד—9 פר'
שורה שפיט או מקומה—30 סנטים. כודעות לחצי שנה בהנחה הגונה.
מודעות אירוסין ונשואין 3 פר'; ברכות — 2 פר'.
מחיר גליון בודד: באי—5 מחיר; בחו"ל—35 סנטים; 15 קופ'; 8 פנס.

ה ת ו כ ן :

א)	גויים וטכלות	—	—	—	א. ליובימוב	ה)	בנבר	—	—	—	—	—	אריה יפה
ב)	על הנפנים	—	—	—	—	ים	ו)	בתימן (קטעי רשימות)	—	—	—	—	—	ש. יבנאלי
ג)	המשבר ביחידות הבולטרית	—	—	—	א. אלמאליח		ז)	מאספת הורי התלמידים בנמנסיה	—	—	—	—	אחד המשתתפים.
ד)	השבע והלשון	—	—	—	י. י. רימארד		ח)	צית	—	—	—	—	—	חבר
							ט)	מודעות	—	—	—	—	—	—

לידוי ידוע לכל עובדי האדמה כי כבר כבלנו את המכונות לעונת הקציר 1912
ובמחסנינו אשר בחיפה, יפו, בירות וצידון נמצא להמכרה:

מאלמות, חומיאלום, מקצרות לתבואות, מכצרות לעשבים,
מגרפות, משחזות, מכונות לקלוף חמי תירום (הזמצאה היותר אחרונה)

ויתר משתירי הקציר

כמו כן חלקי מלואים לכל המכונות.

מכונותינו מבית החרשת האמירקני המפרסם דיריג "DEERING", כבר עשו להן
שם גדול באירן, הודות לשני יתרונותיהן: בנינן החזק שאינן עלולות להשבר, גם
על אדמה לא ישרה, אחרי כי נעשו מיצוקה הנוחה להחשל, וקלות העבודה בהן.

המכונות בשנה זו נבנו ע"פ המודילים היותר אחרונים
והוכנסו בהן הרבה שנויים לטובה בהתאם לתנאי ארצנו.

המחירים נוחים. ——— תנאי התשלום לפי החסכמה.

מהנדס ש. איצקוביץ ושת' ביחחר למכונות "עתיד" בחיפה.

המוכן הכללי ליפו ומושבותיה: ד. חיים, יפו.

מ ח י ר ה ג ל י ו ן : ½ בשליק — 15 קופ' — 35 סנטים — 8 טנת.

שער חוברת "הפועל הצעיר" 5.6.1912, שימו לב לפרסומת המפארת את שער החוברת

"יש דברים שא"א [אי אפשר] לעבור עליהם בשתיקה, משום שיש בהם מחלול המדע והאמת המציאותית ואז אין חולקים כבוד אפילו לרב ומלמד. מעין זה הוא מאמרו של זרזובסקי ב"השלח" חוב' ב' כרך כ"ה "להרחבת לשוננו". הסופר הנכבד נוגע בשאלה שהעלתה על הפרק ע"י משוררנו טשרניחובסקי ושאת חריפותה אנו בני א"י מרגישים ביותר – השאלה ע"ד [על דבר] עניות שפתנו בשמות פרחים וחיות. הסופר משתדל לבאר את החזיון המפליא של עניות שפתנו בשמות האלה. ומתוך באור הוא בא לידי דבור בגנותה של טבע ארצנו. הוא אומר: עניה היא שפתנו בשמות צמחים וחיות, יען שמעולם לא היתה ארצנו עשירה בחיות וצמחים. בתר עניא אזלא עניותא – עניות הטבע גררה אחריה גם עניות השפה.

"מריה דאברהם". האם יכולים דברים כאלו להאמר בזמן שעבודותיהם של טריסטרם, בואסיֶה ופוסט מפרסמות בכל החוגים של אנשי המדע! איני קובל על הסופר, הממחה לעניני פילולוגיה, שאינו חוקר הטבע. המדע הוא כ"כ [כל כך] מחלק בימינו, עד כי הבקי בארחיאולוגיה ופילולוגיה לא יוכל להיות גם ממחה לבוטניקה. אבל יש לנו הזכות לדרש: ראוי לחכמים להזהר לבלתי הוציא דבר שאינו מתוקן מתחת ידיהם – להוציא לעז על ארץ שלמה כי חסרה היא את הסגלות היותר יקרות שנאמרו אצל ארץ.

אסתפק בזה להראות כי עולם הצמחים של א"י, החלק היותר חשוב של הטבע, עולה בעשרו על שאר הארצות. לרגלי מצבה הגאוגרפי המיחד של ארצנו, מצב של ארץ מעבר לעמים שונים ושדה מערכה לפעלות ומעשים מהימים היותר קדומים של האנושיות עד היום, נוצרו בה פלורה ופונה מיחדות. יחד עם העמים השונים שבאו מאזיה, אפריקה וארפה הדרומית לתוך א"י על מנת להתישב או רק לעבר, נדדו גם צמחים וחיות רבים שהתאקלמו במשך הזמן והעשירו עי"ז [על ידי זאת] את טבע הארץ. אבל הסבה היותר חשובה לעשרה ורבוי גוניה של טבע ארצנו היא תבנית שטח אדמתה. מצד אחד מתרוממים בה הרים שגבהם מגיע לאלפים שמונה מאות (2800) מטר (חרמון) ומצד השני משתרעים עמקים שנמצאים שלש מאות ותשעים (390) מטר תחת פני הים. אקלים חם טרפי (עמק הירדן) ואקלים קר אלפי (על ההרים) משמשים אצלנו בערבוביה. מתאימה היא מאד לטבע ארצנו המליצה של המשורר הערבי על הלבנון: בין רגליו יכרע הקיץ, בחבו ינוה האביב ואת ראשו יענד החרף. ובטבע רבת גונים כזאת, האם אפשר שהצומח והחי לא יהיו מרבי הגונים. ובאמת עשירה ומגונת היא טבעה של ארצנו. שני שלישי הצומח של א"י הם מינים אירפיים דרומיים. החלק השלישי מכיל בקרבו מצד אחד צמחים אלפיים של הרי אזיה המערבית ומצד השני צמחי הערבות המזרחיות ושל אזור החם. מספר צמחי א" ע"פ טריסטרם מגיע ל- 3002.

[...] לנו בני א"י אין צרך להוכחות מתוך ספרים שארצנו עשירה בצמחים וחיות. ספר הטבע הגדול של ארצנו פתוח לפני כל אחד, ומי שיש לו עינים לראות הוא רואה וקורא בו כאוות נפשו. מי מאתנו לא ראה את עמקי ארצנו והריה בצמיחתם בימי האביב? עמק השרון ויזרעאל בימי האביב הראשונים! והרי ארצנו! מי מאתנו לא טפס עליהם, מי לא קטף מבין סלעיהם את הפרחים הצנועים המסתתרים! הרי א"י הם כמעט תמיד מכסים פרחים, אפילו בימים היותר חמים בתקופת תמוז, בזמן שהחמה צורבת את כל היקום, גם אז תמצא על הרי יהודה וגליל צמחים למאות.

אחרי שא"י היא עשירה בצמחים, למה בכל זאת עניה שפתנו בשמות אלו? [...] עניות שפתנו בשמות צמחים וחיות היא לא מפני שארצנו עניה בטבעה אלא מפני שעמנו לא התענין בטבע ארצו, או, יותר טוב, התיחס אל זו בשלילה. העברי הקדמוני הביט על הטבע לא כעל עצם קים בפני עצמו, כי אם כעל דבר שמעיד על הכח המחדש של היוצר. "השמים מספרים כבוד אל". בה בשעה שהיוני הקדמוני העריץ את הטבע כמו שהיא מתגלה לפנינו, הקדיש העברי את כח ההתהוות והיצירה שבה. אם היונים אמרו קדוש לטבע כמו שהיא, אמרו העברים קדוש לתולדות התפתחות הטבע. אמנם מוצאים אנו בכתבי הקדש הרבה מקומות שמעידים על כותביהם כי היתה להם אהבה אל הטבע, למשל פרק ק"ד בתהילים והפרקים האחרונים באיוב. אבל כל אותה ההתבוננות לטבע שאנו מוצאים שם אינה נובעת מתוך אהבה אל הטבע עצמה אלא מתוך אהבה ליוצרה.

[המחבר מתנגד להשתמש בשמות המדעיים הלטיניים של הצמחים ולתת להם צורה עברית כמו שהם].

[...] הדרך היותר טובה ליצירת שמות חדשים לפרחים היא זאת שהלך בה המנוח אליהו ספיר. בתרגומו שעשה לרשימת צמחי א"י שנתפרסמה ושיצאה עכשיו ב-Zeitschrift der deutscher Palestina-Vereins [ביטאון האגודה הגרמנית לחקר ארץ ישראל] ושיצאה עכשיו במחברת מיוחדה ע" האדון דינסמור. חלק מהתרגום נתפרסם כבר ב"החנוך" כרך ב' ח' א' יב'. יסוד תרגומו הוא זה: הוא בורא שמות רק בשביל המינים. את החמר ליצירה הוא לוקח פעם, אם יש מן המוכן, מהספרות התלמודית ופעם – מהשפה הערבית (למשל מנתור – Levkoje) ופעם הוא מתרגם מרומית [לטינית] (למשל דמדומית – Hesperis) וכשפרוש השם הרומי אינו ידוע, וזה לעתים רחוקות, הוא משנה את שם המין ונותן לו צורה עברית אמתית (למשל מלכמיה – Malcolmia).

תרגום השמות שנתפרסם עד כה מעיד עד כמה קלע המתרגם אל המטרה הנכונה. חבל רק שאליהו ספיר נקטף פתאום לדאבון לב בני א"י והעבודה נפסקה באמצע. שאלת יצירת שמות של פרחים וחיות היא אצלנו שאלה בוערת הדורשת פתרון תכוף. בבתי הספר של

ארצנו סובל מאד הלמוד של תולדות הטבע. כל מורה בורא לו שמות חדשים. וכשקרה שבבי"ס אחד מתחלפים המורים בכל שנה, אזי שומעים התלמידים בכל שנה שמות חדשים לאותם הצמחים. והגיע הדבר כבר לידי כך שתלמידי בי"ס אחד אינם מבינים את השמות של צמחים וחיות השגורים בפי תלמידי בי"ס אחר. מן הראוי שמרכז המורים ביפו ו"ועד הלשון" שבירושלים ישתדלו להמשיך את תרגום הרשימה הנ"ל. אם אין איש אחד הראוי לעבודה זו יתאחדו נא אחדים וימלאו את החסר.

מי שיקבל עליו להמשיך את עבודתו של ספיר יצטרך לשים לב למקור חדש לשמות צמחים, והוא המקור של שמות שנבראו ע"י ילדינו בארץ ישראל. לדבר ע"ד חשיבות השמות האלו אין צרך. הלא אלו הן אותן היצירות העממיות הטבעיות שחסרו לנו בגלות ושרק פה בא"י אפשריות ושאליהן אנו כ"כ מחכים. ושמות רבים כאלו נמצאים אצל ילדי המושבות הקרובים יותר אל הטבע מילדי הערים. אפן יצירת השמות האלו יעשה באפן פשוט: מסתכל לפעמים ילד באיזה פרח ורואה בו איזו תכונה המיחדתו או איזה דמיון לעצם נודע לו, ומיד נוצר שם. כך שמעתי ילדי מושבות יהודה קוראים לפרח הנקרא Passiflora בשם שָעון ע"ש דמיונו הגדול לשעון. והרי יצירה ממין זה פרי השפעת טבע הארץ היא וצריכה להזקף על חשבון התחיה שלנו.

[...] כל השמות האלו שבפי ילדי המושבות שלנו על טהרת הטבע וקדושת הארץ נולדו, ויתר שאת להם, כי רוח טבע הארץ מרחפת עליהם, ורשמי הישיבה על האבניים וקמיטת המצח של חדוש בכונה אינם נכרים בהם, וחיבים אנו רק לשפרם ולקבע להם זכר בשפתנו. פרי רוח העם הם השמות האלו ואל העם הם צריכים לשוב."

ואכן, שנה לאחר פרסום רשימה זו ישב ועד הלשון על המדוכה ופרסם את רשימת צמחי ארץ ישראל על פי שמותיו של אליהו ספיר. וגם חידושם של ילדי ישראל התקבל והפסיפלורה נקראת שעונית.

==========

כל הזכויות שמורות ל"כלנית" ©

ציטוט: רוזנברג, א. 2015. הטבע והלשון, כתב-עת "כלנית" מספר 2.
https://www.kalanit.org.il/?p=2590

==========